

Anar Bağırov

**Vəkillər Kollegiyası
Rəyasət Heyətinin üzvü**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA HÜQUQİ
YARDIM ALMAQ HÜQUQU: TƏDQIQATIN
METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ**

“Metod – İ.P.Pavlovun tərifinə görə, - ən əsas nəsnədir. Tədqiqatın bütün ciddiyyəti hərəkətin metodundan, üsulundan asılıdır. Hər şey yaxşı metodun üzərində qurulur. Metod yaxşı olduqda az istedadlı adam da çox işlər görə bilər. Metod pis olduqda dahi adamın da zəhməti boşa gedəcək, dəyərli, dəqiq məlumatlar əldə edə bilməyəcək”.

Zəruri hallarda vaxtlı-vaxtında və keyfiyyətli hüquqi yardım almaq imkanları, xüsusən də qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda keyfiyyətli və ödənişsiz hüquqi yardım almaq imkanları mübaligəsiz deyə bilərik ki, Azərbaycan cəmiyyətinin ən vacib və ən çox gözlənilən sosial tələbatlarından biridir.

Yaşamaq hüququ, bərabərlik hüququ, öz hüquq və azadlıqlarını qanunla qadağan edilməyən üsul və vasitələrlə müdafiə etmək hüququ, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında formal təsbitini tapmış bu kimi digər vacib insan hüquqları arasında hüquqi yardım almaq hüququ xüsusi yer tutur. Aydın məsələdir ki, yuxarıda qeyd olunan hüquqlar da daxil bütün hüquq və azadlıqların realizəsi və qorunması müəyyən şərtlər daxilində məhz bu hüququn realizəsinə bağlıdır.

Günümüzün hüquqi reallıqlarına əsaslanaraq qeyd etməliyik ki, hüquqi yardım almaq hüququ ilə əlaqədar məsələlərə həm nəzəri-metodoloji, həm də elmi-empirik aspektlərdən aydınlıq gətirməyə, bəzi məsələlərini isə zamanla yenidən aydınlaşdırmağa ehtiyac vardır.

Təklif olunan tematika üzrə mövcud elmi əsərləri diqqətlə analiz etdikdə məlum olur ki, hüquqi yardım almaq hüququnun qanunvericilik tənzimi, onun realizə olunma xüsuiyyətləri, müdafiə və mühafizə məsələləri hüquq elminin müxtəlif yönlü nümayəndələrinin daimi diqqətində olan məsələlər sırasındadır. Hüquq nəzəriyyəçiləri, konstitusiya hüququ mütəxəssisləri, praktik hüquqşünaslar və digər hüquq sahələrinin nümayəndələrinin baxılan məsələlər üzərində indiyədək çox sayda fundamental araşdırmaları işıq üzü görmüşdür. Bunlar arasında N.S.Amelkov, K.O.Bobrov, V.K.Botnev, İ.V.Krasnov, V.L.Kudryavtsev, O.Y.Kutafin, V.V.Lazarev, V.F.Lebedyev, A.A.Lev, S.E.Libanova, Y.S.Lyubovenko, A.Q.Manafov, R.Q.Melniçenko, Q.B.Mirzoyev, A.L.Mironov, N.R.Muxudinova, J.V.Patraşuk, A.C.Pleten, C.Z.Ramzanov, İ.V.Postovşikov, F.M.Rudinski, Y.N.Xazov, İ.Q.Çeremnix, A.Q.Yatkeviç və bir çox başqalarını ilk növbədə qeyd etmək lazım gəlir.

Təəssüf ki, baxılan tematika üzrə çoxsaylı elmi nailiyyətlərə rəğmən, bu günə olan vəziyyətdə hüquqi yardım almaq hüququnun tədqiqat metodologiyası ilə bağlı məsələlər hüquqşünas alimlərin diqqətindən demək olar ki kənar qalmışdır. Hərçənd, bu mövzu mühüm məsələlər arasında olmalıdır. Mübaligəsiz deyə bilərik ki, məhz bu məsələ insan və vətəndaş konstitusiya hüquqları ilə bağlı tədqiqatları lazımi səviyyədə aparmaq üçün çıxış nöqtəsidir.

Qeyd edək ki, hüquq elmlərində metodologiya ən aktual və mürəkkəb problemlərdən biri sayılır. Hüquqi xarakterli təzahür və proseslərin, o cümlədən konstitusiya-hüquqi məsələlərin

tədqiqi zamanı metodoloji arsenalın seçilməsi və bilavasitə tətbiq xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması da, fikrimizcə, mürəkkəb xarakterli aktual məsələ sayılır.

Metodoloji əsasların yaradılması, yəni, hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququnun hərtərəfli və sistemli tədqiqinə vəsilə olacaq metodoloji prinsiplərin, üsul və vasitələrin optimal kompleksinin tapılması tədqiqatın ən vacib və eyni zamanda ən mürəkkəb vəzifələrdən biridir. Bundan başqa, məsələnin qoyuluşu və problematikası, həllinə nail olunması müasir dövrün vacib doktrinal tələblərindən biridir, bu məsələdə yekun nəticənin əldə edilməsi (tədqiq olunan hüququn mükəmməl konstitusion tənzimi, effektiv realizəsi, müdafiə və mühafizəsi) isə bütün Azərbaycan cəmiyyətinin haqlı tələbatı və gözləntisidir.

Hər bir elmi tədqiqat ilk növbədə müvafiq metodoloji əsaslarla təmin olunmalı, tədqiqat müəllifi öz elmi araşdırmalarını irəlilətmək üçün prioritet üsulları müəyyən etməlidir. Yalnız bu halda idrak fəaliyyətinin və bu fəaliyyət üzrə əldə olunmuş nəticələrin əsaslı, obyektiv və mötəbər olmasını iddia etmək mümkündür.

Qeyd olunan səbəblərdən, bu məqalənin məqsədi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsi ilə bəyan edilmiş hüquqi yardım almaq hüququnun effektiv tədqiqatı üçün metodoloji əsasları formalaşdırmaq, zəruri metodoloji alətlər dəstini müəyyən etməkdir. Məsələnin uğurlu həlli həmçinin, hər kəsin peşəkar hüquqi yardım almaq hüququna dair yeni biliklər əldə edilməsinə yönəlmiş optimal yolların tapılmasına, bununla da idrak fəaliyyətinin effektiv strategiyasının işlənilib hazırlanmasına kömək edəcəkdir.

Elmi idrak prosesində konkret prinsip, metod və vasitələrin düzgün seçilməsinin vacib olmasını bu mövzuya həsr olunmuş nəşrlərin çox sayda olması da təsdiq edir. Bu araşdırmalar həm ümumelmi və fəlsəfi istiqamətlər üzrə, həm də insan həyat və fəaliyyət xüsusiyyətlərinin, ayrıca təzahür və proseslərin tədqiqat xüsusiyyətlərinin idrakına yönəlmiş konkret istiqamətlər üzrə aparılmışdır.

Eyni zamanda, hüquq idrakı fəaliyyətində konkret elmi metodların birbaşa tətbiq xüsusiyyətlərini öyrənmək üzrə uğurlu cəhdlər edilmiş bir sıra işləri, o cümlədən dissertasiya tədqiqatlarını qeyd etmək lazım gəlir.

Sözsüz ki, ictimai elmlərin hər birinin müvafiq sosial təzahür və prosesləri öyrənmək, nəticələr çıxarmaq və praktika üçün faydalı təkliflər irəli sürmək üçün öz metodoloji arsenalı vardır. Hüquq elmi də bu sırada istisna deyil. Onun ümumi metodoloji arsenalı bütün hüquq sahələrində keçərli olmaqla yanaşı hər bir sahənin öz tədqiqat predmetinin spesifikasına uyğun xüsusi metodlar dəsti ilə tamamlanır.

Qarşıya qoyduğumuz başlıca vəzifələr müasir elmdə “metodologiya” anlayışının nəyi nəzərdə tutduğunu, mahiyyət və məzmununun nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırmağı tələb edir. Habelə, hüquq elminin ümumi metodologiyasının hansı xüsusiyyətləri var və konstitusion-hüquqi məsələlərin, o cümlədən insan və vətəndaş konstitusion hüquqlarının tədqiqat metodologiyaları üçün hansı spesifik xüsusiyyətləri fərqləndirmək olar.

“Metodologiya” termini bizim dilə Qərbi Avropa dillərindən keçmişdir, yunan mənşəli «μέθοδος» (araşdırma yolu, metod) və «λογία» (təlim) sözlərindən yaranıb.

İzahlı lüğətlərdə, habelə ensiklopedik nəşrlərdə “metodologiya” anlayışı bir neçə mənada izah olunur: 1) elmi idrak metodu haqda təlim; nəzəri və praktiki fəaliyyətin təşkilinin prinsip və üsulları; 2) hər hansı elmdə işlədilən metodların məcmusu; 3) hər hansı elmdə işlədilən tədqiqat üsullarının məcmusu; 4) elmi idrak və dünya izahının metodları haqda təlim.

Metodologiya termininə Oksford izahlı lüğətində verilmiş anlayış da diqqətəlayiqdir. Belə ki, qeyd olunan mənbədə metodologiya termini, geniş mənada, bilik axtarışının sistemik və məntiqli ardıcılıqlı metodlarının formulu kimi izah edilir. Bununla, biliklərin bilavasitə əldə edilməsi və anlaşılması, yəni prosesin nəticəsi deyil, insanı bilik və anlayışa çatdıran prosedur və metodlar (prosesin özü) nəzərdə tutulur.

Əksər müəlliflər bu terminin elmi metod anlayışına ekvivalent olaraq işlədir və bu zaman, yeganə mümkün metodologiyanın elmi metodologiya olduğunu vurğulayırlar. Bu cür yanaşmanın düzgünlüyü ondan asılıdır ki, müasir nöqtəyi-nəzərlərdən elmi metod anlayışı necə şərh olunur.

Geniş mənalı anlayışda bu cür sinonim işlətmələr özünü doğruldur, lakin dar mənada, metodologiya – “konkret tədqiqatda istifadə olunan faktiki prosedurlardır”.

Müqayisələr əsasında belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, bir qisim müəlliflər metodologiya terminini geniş, digər qisim müəlliflər nisbətən dar anlamda şərh etsələr də, bu şərhlər mahiyyəti etibarlı ilə ciddi fərq kəsb etmir. Eyni zamanda, əksər müəlliflər metodologiya terminini tətbiq kontekstindən asılı olaraq ikili təyinatla işlətməyi düzgün hesab edirlər.

Şübhəsiz ki, metodologiyanın “canı” və nüvəsi fəlsəfədir, təkcə ona görə yox ki, fəlsəfə təbiət, cəmiyyət və təfəkkür haqqında idrak metodlarına başlanğıc vermişdir, həm də ona görə ki, fəlsəfə istənilən tədqiqatın ümumnəzəri əsasında dayanır.

D.A.Kərimovun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, metodologiyanın anlayışı və təyinatını ona görə bəlli çərçivəyə salmaq mümkün deyil ki, bir çox hallarda heç bir idraki, tədqiqi əhəmiyyəti olmayan “mimik səviyyəli” şərhləri, təsvirləri metodoloji əsər kimi qələmə verirlər.

Müəlliflərdən N.S.Koneva və İ.P.Okuliç də metodoloji tədqiqatlar sahəsində yaranmış vəziyyətin birmənalı olmadığını göstərir. Onlar düzgün olaraq qeyd etmişlər ki, günümüzdə metodologiya məsələlərini mövcud metodların sadalanması səviyyəsində bəsitləşdirmək meyli izlənilir və müəlliflər bu srada ənənəvi və yeni (işlənilib hazırlanma mərhələsində olan) metodları göstərməklə kifayətlənirlər. Qeyd edək ki, bu cür vəziyyət hüquq təzahürləri və hüquq proseslərinə həsr olunmuş bir çox dissertasiya işlərində nəzərə çarpır, bu da sözsüz ki, həmin işlərin keyfiyyətinə və müvafiq olaraq əldə edilmiş nəticələrin aktuallığı və nəzəri-praktiki əhəmiyyətinə mənfi təsir göstərir. Əlbəttə, elmi metodologiyanın hər cür yanaşma və anlama üsullarını qane edən vahid tərifini vermək kifayət qədər problemlə məsələdir. Bununla belə, hüquq elminin metodologiyası haqda “diskursa girmək” üçün, “söhbətin nədən getdiyini konkretləşdirmək” məqsədilə metodologiyanın tərifini mütləq vermək lazım gəlir.

Beləliklə, elmin metodologiyasını – elmi idrakın ümumi əsaslarını, yollarını və qanunauyğunluqlarını, prinsip və metodlarını müxtəlif səviyyələrdə (fəlsəfi, ümumelmi, konkret elmi, metodiki və texniki) tədqiq etməklə, elmi-tədqiqat prosesində meydana çıxan problem və məsələlərin effektiv həlli üçün vasitələr seçməyə və prosedurlar qurmağa imkan verən müddələrin sistemi kimi xarakterizə etmək mümkündür.

Metodologiya üzvi əlaqəli iki hissədən ibarətdir: ümumi metodologiya və sahə elmlərinin metodologiyası. Hüquq elminin metodologiyası başlıca olaraq hüquq fəlsəfəsində işlənilib hazırlanmaqla ikinci hissəyə aiddir. Hüquq metodologiyası ümumelmi metodologiyadan prinsipial fərqlərə sahib deyil və onun bir növü kimi çıxış edir. Sözsüz ki, hər sahədə olduğu kimi hüquq metodologiyasının da spesifikasiyası var və bu da öyrənilən obyektin xüsusiyyətləri, idrak fəaliyyətinin funksiya və məqsədləri ilə şərtlənir. Hüququn metodologiyası “ümumelmi fenomen olmaqla, bütün ictimai elmlərdə, o cümlədən hüquq elmlərində işlənilib hazırlanmış, hüquq fəaliyyəti spesifikasiyasının idrakında və onun praktik düzənində tətbiq olunan idraki prinsip, vasitə və metodların (dünyagörüşü, idrakın dialektik metodları və onlar haqda təlim, ümumi və xüsusi elmi anlayış və metodlar) bütün məcmusunu özündə ehtiva edir”.

Göründüyü kimi, bu tərif hüquqşünaslığın metodologiyasını rəşional idrakın prinsip, vasitə və metodlarının bütün məcmusu ilə faktiki olaraq eyniləşdirir. Araşdırıcı praktikada hüquq elmi bütün səviyyələrdə metodoloji refleksiyaları bu və ya digər dərəcədə təmin edir. Burdan belə nəticə çıxarmaq olar ki, hüquqşünaslar elmi idrakın metodologiyasına aid problemlər üzrə müasir fəlsəfi və ümumelmi diskussiyalardan kənar qala bilməzlər və elmdə hakim konsepsiyalara, habelə göstərilən başlıca problemlərə öz münasibətlərini müəyyən etməlidirlər.

Qeyd edək ki, peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnun hüquqi səciyyəsi hüquq elminin bütün sahə nümayəndələri üçün bu və ya digər dərəcədə maraqlıdır. Belə ki, baxılan konstitusion hüquq istər maddi-hüquqi, istər prosessual-hüquqi xarakterli hər cür hüquq münasibətlərinin həyata keçirilməsi zamanı geniş subyektlər dairəsini işə qoşa bilir. Bu münasibətlər isə, öz növbəsində, maddi və prosessual qanunvericiliyin istənilən sahəsinə aid müvafiq tənzim nomalarının tətbiq müstəvisində çıxış edə bilirlər.

Bununla belə, hüquqi yardım almaq hüququnun müxtəlif aspektlərinin tədqiq edildiyi hüquq ədəbiyyatlarını, o cümlədən xarici ədəbiyyatı və bu sahədə yazılmış dissertasiya işlərini təhlil edərkən, bu tematika üzrə tədqiqatçıların əksəriyyətinin məhz konstitusionalist alimlər olduğunu görürük. Sözsüz ki, bu cür mənşərə tədqiqat obyektinin xarakteri, habelə bilavasitə tədqiqat predmeti ilə şərtlənir.

Bu işdə həllinə səy göstərilən məsələlər subyektiv konstitusion hüquqlardan birinə və xüsusi olaraq onun metodoloji əsaslarına aid olduğundan, tədqiqatın obyektivliyini təmin etmək üçün konstitusiya hüququ elminin metodoloji spesifikasiyasına da aydınlıq gətirmək lazımdır. Əlavə olaraq, bu məsələni həll etməklə biz metodoloji səhvlərdən sığortalana və baxılan subyektiv konstitusion hüququn spesifikasiyasını nəzərə almaq vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilərik.

Hüquq ədəbiyyatlarında əksər müəlliflərin müdafiə etdiyi bu mövqe ilə biz də razıyıq ki, hüquq elmində hər hansı konkret tədqiqat metodu vahiddir və həm ümumi hüquq nəzəriyyəsi, həm də sahə hüquq elmləri və tətbiqi hüquq fənləri üçün eyni dərəcədə keçərlidir.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, ümumi hüquq nəzəriyyəsi və sahə hüquq elmləri (o cümlədən konstitusiya hüququ) çərçivəsində edilmiş araşdırmalarda tədqiqat məqsəd və vəzifələrinin qoyuluşundan asılı olaraq fəlsəfi və ya ümumelmi metodlar, yaxud xüsusi metodlar dominant ola bilər. Lakin istənilən halda, hər hansı hüquq elminin metodologiyasının nüvəsini hüquqşünaslığın məxsusi metodları, hüquq idrakının yuridik vasitələrini təşkil edirlər.

Konstitusion-hüquqi tədqiqatların metodologiyası ən mürəkkəb və çoxcəhətli təzahürlərdən biridir. Hüquqi tənzimin predmet və metodlarının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, o, publik və xüsusi hüquq elmlərində istifadə olunan bütün məlum metodların müvafiq dəstini özündə ehtiva edə bilər.

Konstitusion-hüquqi tədqiqatlarda istifadəsi zəruri olan alətlər sistemi çoxcəhətli xarakterə malik olmaqla, müvafiq metodoloji fəndlərin müxtəlif səviyyəli sistemini özündə əks etdirir. Həm də bu, durğun iyerarxiya sistemi yox, təşkil olunduğu elementlərin öz aralarında əlaqə, münasibət və qarşılıqlı təsirdə olduğu dinamik, üzvi bir sistemdir. Onun fundamental ümumnəzəri konsepsiyaları və idrak prinsipləri fəlsəfi qanun və kateqoriyaları işə salır, ümum elmi və xüsusi metodlar üçün baza yaradır ki, bunlar da öz növbəsində metodoloji biliklərin ali səviyyəsinin məzmunca zənginləşməsinə və təkmilləşməsinə xidmət edirlər.

A.B.Didikin konstitusion hüquq sahə elmi metodologiyasının əsas elementi olaraq xüsusi hüquqi metodlar sistemini göstərir və buraya tarixi-hüquqi, müqayisəli-hüquqi və formal-hüquqi metodları aid edir. Hərçənd, hüquqi yardım almaq hüququnun müxtəlif aspektlərinə həsr olunmuş xarici ədəbiyyatları, xüsusən Rusiyalı alimlərin dissertasiya işlərini nəzərdən keçirdikdə görürük ki, bir çox müəlliflər bu konstitusion hüququn genezisini, tarixi aspektlərini araşdırmağa ya ümumiyyətlə yer ayırmırlar, ya da bu məsələnin üzərindən səthi toxunuşla keçirlər. Analoji vəziyyət hüquqi yardım almaq hüququnun tədqiqatının metodoloji aspektlərinin araşdırıldığı əsərlərdə də müşahidə olunur.

Hüquqi yardım almaq hüququnu tədqiq edərkən diqqət yetirilməli əsas məsələlərdən biri də bu hüququn tədqiqat metodologiyası sisteminin tərkib elementlərini (idrak prinsipləri sistemi və idrak metodları sistemi) ayırd etmək və onların hər birini ayrılıqda nəzərdən keçirməkdir.

Digər məsələ, hüquqi yardım almaq hüququnu tədqiq edən zaman, hüquq nəzəriyyəsinin və hüquq fəlsəfəsinin nailiyyətlərinə əsaslanaraq və bu nailiyyətləri bizim bilavasitə tədqiqat predmetinə müncər edərək idrak prinsiplərinin məzmununu ayırmaq və çözmək lazım gəlir. Həmin prinsiplərə aiddir: konkretlik, elmilik, hərtərəflilik, tarixilik, komplektlik, obyektivlik və universallıq.

XIX əsrin əvvəlləri metodoloji vəziyyətin, - P.M.Rabinoviçin haqlı olaraq göstərdiyi kimi, - unifikasiya edilmiş, yeganə həll yolu olan, belə demək mümkünsə "dövlətiləşdirilmiş" müstəvisindən (bu vəziyyət keçmiş Sovet İttifaqına daxil bütün respublikalar, o cümlədən Azərbaycan SSR-ə aid idi) metodoloji əsasların öyrənilməsində müxtəliflik müstəvisinə keçidi ilə səciyyələnir.

Bu sahədə dövləti inhisarın aradan qaldırılması sözsüz ki məhsuldar proseslərə yol açdı: həqiqət axtarışını əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirdi və demokratikləşdirdi, tədqiqatçıların əl-qolunu açdı, tədqiqat predmetini tam və daha hərtərəfli başa düşməyə imkan yaradı, tədqiqat olunan təzahürün

bütün ümumi qanunauyğunluqları ilə öyrənilməsinə mümkün etdi. Lakin P.M.Rabinoviç bu məsələdə də haqlıdır ki, yeni müstəviyə keçid zamanı sistemliliyin gözlənilməməsi metodoloji anarxizm və metodoloji dolaşlıq kimi neqativ hallara yol açmağa bilər. Başqa sözlə, metodoloji dürüstlük əvəzində müxtəlif metodoloji anomalialarla üzləşmək riski yaranır.

Buna görə, peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnun tədqiqinin metodoloji əsaslarının qurulması zamanı metodoloji anomaliaların meydana çıxmasına qətiyyənlə yol vermək olmaz, əks halda, tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş biliklər həqiqilik meyarına cavab verməyəcək, tədqiqat predmetinin aid olduğu hüquq gerçəkliyinin obyektiv şərtlərinə uyğun olmayacaqdır.

Universallıq prinsipinə uyğun olaraq, hüquqi yardım almaq hüququnun tədqiqat vasitələri, habelə onun tənzimi ilə bağlı meydana çıxan problemlərin həll yolları bütün mümkün cəhətləri əhatə etməlidir. Onlar heç bir halda hansısa dar çərçivələrlə məhdudlaşdırıla bilməzlər. Eyni zamanda, universallığı təmin etmə cəhdləri metodoloji "anarxiya"ya yol açmamalı və bununla idrak prosesinə xələl gətirməməlidir.

Elmilik prinsipinə uyğun olaraq, tədqiqat gedişində elmi biliklərin fərdi və ya qrup maraqlarından müstəqilliyi və üstünlüyü təmin edilməlidir. Müvafiq olaraq, hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququnun xüsusiyyətlərinə obyektiv və mötəbər surətdə cavab verən elmi həqiqətlər başlıca məqsəd olmalıdır. Yalnız bu statusa qaldırıldığı halda elmi həqiqətlər tədqiqat mövzusu üzrə elmi araşdırmaların davam etdirilməsinə mənbə verər, onun immanent əlaməti ola bilər.

Hərtərəflilik prinsipi baxılan konstitusion hüququn həm digər bütün insan və vətəndaş konstitusion hüquq və azadlıqları sistemi ilə, həm də konstitusion-hüquqi xarakterli başqa təzahürlərlə qarşılıqlı əlaqələrini və bundan dolayı kompleks mahiyyətini nəzərə almaqla öyrənilməsinə tələb edir.

Hüquqi yardım almaq hüququnu tədqiq edərkən tarixçilik prinsipi də vacib əhəmiyyət kəsb edir. Çünki tarixi kontekst olmadan, yəni müasir reallıqları bunadək olmuş və bundan sonra yaxın və ya uzaq perspektivdə olması gözlənilən təzahürlərlə üzvi vəhdət halında nəzərdən keçirmədən, müasirliyi dərk etmək mümkün deyildir. D.A.Kərimovun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, "cəmiyyət həmişə özündə keçmişin qalıqlarını, müasirliyin əsaslarını və gələcəyin rüşeymlərini daşıyır. İstənilən hüquqi təzahür, o cümlədən hüquqi yardım almaq hüququ keçmişdən gələn təməlləri üzərində müasirliyini yaşamaqla, gələcəyə yönəlmişdir.

Komplekslik prinsipi insan və vətəndaşın hüquqi yardım almaq hüququnu təkcə hüquq elmlərinin mövqeyini deyil, həmçinin digər əlaqədar elmərin (fəlsəfə, politologiya, sosiologiya, psixologiya və sair) konseptual imkanlarını nəzərə almaqla tədqiq olunmasını təmin edir.

Obyektivlik prinsipi hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı mühit reallıqlarının (dövlət-hüquqi gerçəkliyin), nəzəri bazanın cari aspektlərinin, bu hüququn təsbit və təminat mexanizmlərinin elmi biliklər səviyyəsində əks etdirilməsinə istiqamətlənmişdir.

Konkretlik prinsipi elə anlayış və kateqoriyaların işlədilməsinə tələb edir ki, onlar baxılan konstitusion hüquqa dair aparılmış tədqiqat prosesindən əldə olunmuş bilikləri və praktik fəaliyyətdən (bu hüququn realizəsi, müdafiə və mühafizəsi) toplanılmış təcrübəni özündə lazımi şəkildə əks etdirlərsin.

"İnsan hüquqları" mürəkkəb və çoxcəhətli, sosial-hüquqi dövlət üçün olduqca vacib anlayışdır. Onun mahiyyətini, məzmun və formasını, sosial dəyərini (aksioloji aspektini) və sair məsələləri obyektiv, tam və hərtərəfli araşdırmaq üçün fəlsəfi, ümumelmi və xüsusi (hüquqi) elmi metodların kompleks tətbiq etmək zəruridir. Buna görə, tədqiq edilən konstitusion hüquq yalnız kompleks metodoloji yanaşma əsasında lazımi səviyyədə tədqiq oluna bilər. Sözsüz ki, idrak prosesinin bütün pillələrini sistemli şəkildə tətbiq etmədən, hüquqi yardım almaq hüququnun forma, məzmun və mahiyyətini kifayət səviyyədə açmaq, bununla da tədqiqat predmetinin qənaətbəxş səviyyədə mənimsənildiyini təsbit etmək mümkün deyildir.

O.Q.Danilyanın qeyd etdiyi kimi, metodun məzmunu subyekt tərəfindən qeyri-ixtiyari olaraq yaradılır. Məzmun, ilk növbədə, obyektin təbiəti ilə, quruluş, işləmə və inkişaf qanunları ilə şərtlənir. Metodun məzmunu bilavasitə olaraq obyektə deyil, subyektin obyektə praktik fəaliyyətindən

ərsəyə gəlir. Beləliklə, metod – subyekt və obyekt arasında qarşılıqlı təsirin ideyası kimi baxıla bilər. Qarşılıqlı təsir müvafiq sualları spontan şəkildə ortaya qoyur: obyektə necə yanaşmalı? Nədən başlamalı? Nədə qurtarmalı? Bu suallara verilən cavablar metodun məzmununda müvafiq qaydalar və hərəkət fəndləri olaraq möhkəmlənir. Bir sözlə, metod öz məzmununa görə obyektivdir. Obyektin tədqiqində yalnız o metodlar uğurlu ola bilər ki, onlar məhz obyektin xarakteri ilə şərtlənilir.

Hüquqsünas-alimlər tərəfindən müxtəlif konstitusion hüquqların müəyyən aspektlər üzrə elmi-tədqiqat praktikasının mövcud vəziyyətini öyrənməklə görürük ki, müəlliflərin əksəriyyəti tədqiqat obyektini bu və ya digər konstitusion hüququn realizə, müdafiə və mühafizəsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərin məcmusu kimi müəyyən edirlər. Bu yanaşmanı ümumən məqbul saymaqla konkretləşdirək ki, bizim araşdırma baxımından tədqiqat obyektini Azərbaycan Respublikasında hər kəsin konstitusion hüquqi yardım almaq hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərdir. Müvafiq olaraq, tədqiqatın bilavasitə predmeti qismində konstitusion hüquqi yardım almaq hüququ çıxış edir.

Tədqiqatın konkret metodlarının seçilməsi bir qayda olaraq həmin tədqiqatın bilavasitə predmeti ilə diktə olunur. Bizim halda hüquqi yardım almaq hüququ tədqiqatın metodlarını, onların tətbiq sərhdələrini və tətbiq üçün yararlılıq dərəcəsini şərtləndirir. Empirizm metodologiyasının banilərindən biri F.Bekon metodu tədqiqatın əsas yolu, başlıca vasitəsi hesab edirdi. “Düzgün qurulmuş metod sizi təcrübə meşəsindən keçirib aksiomların kəşfinə çatdıracaq”.

R.Dekart hesab edirdi ki, insanın qadir olduğu hər şeyin düzgün dərk olunması üçün həqiqi metodlar tələb olunur, bu metodlar dürüst və yüngül qaydalar şəklində ifadə olmalı, ciddi riayət edildiyi halda insanı heç vaxt yanıltmamalı, boşuna əqli cəhdlərə səbəb olmamalı, bilikləri pillə-pillə artınca insanı mümkün olan hər şeyin gerçək idrakına çatdırmalıdır. “Metod o şeylərin düzlüyü və sahmanından doğur ki, hər hansı həqiqəti tapmaq üçün bu şeylərə ağılın gözü ilə baxmaq gərəkdir. Biz ondan möhkəm yapışsaq, əvvəlcə qaranlıq və qarışıq müddəaları nisbətən sadə müddəalarla əvəz edə, sonra ən sadələrdən nəzər edərək qalan hər şeyin idrakına pillə-pillə yüksələ bilərik”.

Baxılan kontekstdə alman klassik fəlsəfəsinin dünyaca məşhur nümayəndəsi F.Hegelin təlimlərinə də nəzər salmaq istərdik. Onun “Məntiq elmi” əsəri istənilən elm sahəsinin nümayəndəsi üçün stolüstü kitab olmağa layiqdir. Sadəcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, Hegel tərəfindən XIX əsrin əvvəllərində işlənilən dialektik idrak metodu bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır. Filosof yazırdı ki, metod “ən ümumi məntiqi forma olmaqla şeylərin real məzmununu əks etdirir, onların inkişafının, dəyişməsinin, çevrilməsinin, ziddiyyətlərinin və s. özündə ifadələyir”. O, öz predmet və məzmunundan kənara çıxan bir şey deyildir, çünki məhz daxili məzmunla bağlılıq, daxili dialektika onun məzmununu irəli aparır. Aydın ki, konkret metodun hərəkətini təqib etməyən, onun sadə ritmlərinə cavab verməyən hər hansı üslub elmi sayıla bilməz, çünki metodun hərəkəti idrak fəaliyyətinin özü deməkdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında konstitusion hüquqi yardım almaq hüququnun tədqiqat olunma səviyyəsini nəzərə almaqla, bu hüquqla bağlı aktuallığını hələ də saxlayan, bir sıra hallarda isə problematika doğuran və buna görə təcili həll edilməli olan çox sayda nəzəri-tətbiqi məsələlər sadalamaq olar: bu hüququn metodoloji tədqiqat aspektlərinin aydınlaşdırılması; onun genezisinin öyrənilməsi; hüquqi yardım almaq hüququnun beynəlxalq-hüquqi standartlarının təhlili; həmin standartların Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyinə implementasiya məqsədə uyğunluğunun əsaslandırılması; hüquqi yardım almaq hüququnun forma, məzmun və mahiyyətinin, əhəmiyyətinin, ictimai dəyərinin açıqlanması; anlayış-kateqoriya aparatının müəyyən edilməsi; bu hüququn təminat mexanizmlərinin xüsusiyyətlərinin tədqiqi; həmin mexanizmdə iştirak edən subyektlərin dairəsinin müəyyən olunması; qabaqcıl demokratik ölkələrdə hüquqi yardım almaq hüququnun normativ tənzim məsələlərinin öyrənilməsi; bu hüququn pozulduğu hallarda hüquqi məsuliyyətin tətbiqi ilə bağlı məsələlər və sair.

Yuxarıda sadalanan məsələlər konkret elmi-idrak metodlarının elə bir dəstinin seçilməsini tələb edir ki, onlar nəinki mövcud şəraitdə, habelə gələcəkdə də hüquqi yardım almaq hüququna dair yeni, həqiqi və kompleks biliklərin əldə edilməsini təmin edə bilsinlər. Tədqiqatın vəzifələrinə nail olmaq

üçün formal-hüquqi, müqayisəli-hüquqi, hermenevtik, statistik, konkret-sosioloji, tarixi, formal-məntiqi, sistemli analiz, sintez, induksiya, deduksiya, ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə, ekstrapolyasiya, kibernetik metod və digərlərindən yerli-yerində və zəruri kompleks şəkildə, yuxarıda qeyd olunan metodoloji prinsiplərə ciddi riayət etməklə istifadə olunmalıdır.

Peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnu tədqiq edərəkən dialektik metod xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dialektik metodun mahiyyəti bundan ibarətdir ki, cəmiyyətə xas olan bütün təzahür və proseslər fasiləsiz hərəkət və qarşılıqlı şərtlənmə axınında olmaqla, bir-birinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərirlər. Bu cür adekvat yanaşmalar sayəsində dialektik metod "hüquqi yardım" institutunun tarixən meydana çıxma və təkamül prosesini hərtərəfli tədqiq etməyə; bu konstitusion hüququn təmin edilmə problemlərini dinamik şəkildə öyrənməyə; onun mahiyyətini üzə çıxarmağa, konstitusion-hüquqi gerçəkliyi digər təzahürləri ilə qarşılıqlı əlaqələrini müəyyən etməyə imkan verir.

Bunlardan əlavə, ödənişsiz peşəkar hüquqi yardım sistemini öyrənən zaman Azərbaycan Respublikası hüquq sisteminin həmin hüquqla bağlı bütövlükdə təhlil olunması lazım gəlir. Aydın ki, hər hansı hüquqla bağlı normativ sistem bir və ya bir neçə qanunvericilik aktı ilə müəyyən olunur. Buna görə də, aydınlaşdırmaq lazımdır ki, əvvəla, ödənişsiz hüquqi yardım sistemi milli qanunvericilikdə hansı formada təsbit olunmuşdur və bu normaların praktikada realizə vəziyyəti nə yerdədir. İkincisi, öyrənmək lazımdır ki, qanunvericilik normalarının durumu, məqsəd və vəzifələri, praktikada işləmə reallığı bu yardıma ehtiyacı olan insanların təlabat və gözləntilərinə nə dərəcədə cavab verir. Bu cür yanaşmanın məqsəduyğunluğu ödənişsiz hüquqi yardımın xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilə məhdudlaşmır, bütövlükdə peşəkar hüquqi yardım sisteminə nəzərən, başqa sözlə, onun kompleks hüquqi xarakteristikası baxımından özünü doğruldur.

Hər cür konstitusion hüquq və azadlıqların daşıyıcısı insan olduğundan, fikrimizcə, konstitusion hüquqi yardım almaq hüququnu araşdıran zaman antropoloji tədqiqat yanaşması, xüsusən onun fəlsəfi-antropoloji, sosial-antropoloji və dini-antropoloji istiqamətləri tədqiqatın məqsəd və vəzifələri çərçivəsində tətbiq olunmalıdır.

Təhlilə yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququnu həqiqətən kompleks və dərinlən təhlil etmək üçün, bu növ tədqiqatlara səciyyəvi olan metodoloji aspektlərin əvvəlcədən öyrənilməsi və tədqiqatın məhz həmin metodologiya üzrə aparılması zəruridir. Baxılan konstitusion hüquqa dair yeni və mötəbər biliklərin əldə olunmasına yönəlmiş optimal metodoloji yolları müəyyən etməsək, elmi idrak fəaliyyətinin effektiv strategiyasını işləyib hazırlamaq da mümkün olmayacaq və deməli, tədqiqatın qarşısında duran aktual vəzifələrin ödəsindən gələ bilməyəcəyik.

Hər kəsin konstitusion hüquqi yardım almaq hüququnu müfəssəl şəkildə tədqiq etmək üçün, hüquq elmində istifadə olunan metodların bütöv arsenalı, habelə fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya və politologiya kimi əlaqədar elmlərin müvafiq metodları kompleks şəkildə və yerli-yerində tətbiq edilməlidir.

İnsanların konstitusion hüquqi yardım almaq hüququnun tədqiq olunması sahəsində metodoloji yanaşmaların müxtəlifliyi bu hüququn mürəkkəb və çoxcəhətli təzahür olması, demokratik hüquqi dövlətdə olduqca vacib əhəmiyyət daşması ilə şərtənir. Mürəkkəb bir sistem təşkil etməsinə rəğmən, yuxarıda sadalanan fəlsəfi, ümumelmi və xüsusi metodları düzgün işlətmək şərti ilə onun mahiyyət və məzmununu obyektiv, tam və hərtərəfli aydınlaşdırmaq, adekvat sosial dəyərini vermək mümkündür. Fikrimizcə, təklif olunan metodologiya bu tədqiqat üzrə sanballı nəticələr əldə etməyə əsaslar yaradır. Ümid edirik ki, tədqiqatın nəticələri müvafiq normativ-hüquqi aktlara lazımi düzəlişlər etmək yolu ilə bu sahədə dövlət-hüquqi reallıqların təkmilləşdirilməsinə öz töhvəsini verəcəkdir. Bu isə, öz növbəsində, ölkədə demokratik-hüquqi proses və təzahürlərin müsbət istiqamətdə inkişafı baxımından əsaslı gözləntilər doğurur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Алексеев П. В. Предмет, структура и функции диалектического материализма. М., 1978;

2. Амелков Н. С. Оказание квалифицированной юридической помощи заявителю и свидетелю в уголовном судопроизводстве: специальность: 12.00.09 – Уголовный процесс: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – «Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА)» М., 2014;
3. Батанов О.В. Муниципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія / Відп. ред. М. О. Баймуратов.- К. : Видавництво «Юридична думка», 2010;
4. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Т. 2. Сост., общая ред. и вст. статья А. Л. Субботина. М., «Мысль», 1972. (АН СССР. Ин-т философии. Философ, наследие);
5. Бобылев А.И. Предмет и методология теории права и государства // Право и политика. – 2000. – № 11;
6. Бондарь О. Н. Квалифицированная юридическая помощь - конституционная гарантия судебной защиты прав и свобод человека и гражданина в РФ :Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.02 - Конституционное право; муниципальное право /О. Н. Бондарь ; Ростов-на-Дону, 2008;
7. Бостан С.К. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження / С.К.Бостан // Вісник Запорізького національного університету. Серія “Юридичні науки”. – 2010. – №3;
8. Ботнев В. К. Квалифицированная юридическая помощь как конституционно-правовая гарантия защиты прав и свобод человека и гражданина: Диссертация ... доктора юридических наук: 12.00.02 / Ботнев Владимир Константинович; Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ.- Москва, 2013;
9. Гегель, Георг Вильгельм Фридрих. Наука логики. В 3-х томах. Т. 1. М., «Мысль», 1970. 501 с. (АН СССР. Ин-т философии. Философское наследие);
10. Гермашев А.Н., Юридическая герменевтика как теория о способах изложения воли в юридическом тексте и способах ее толкования: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.01 / Гермашев Алексей Николаевич; [Место защиты: Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ].- Москва, 2010;
11. Гибенс С. Методы изучения систем бесплатной юридической помощи: пример Бельгии. Бесплатная юридическая помощь: модель взаимодействия государства и гражданского общества (зарубежный и российский опыт): Сборник докладов. – М. ОО «Акварель», 2011. (Серия «Доступ к правосудию» / Институт права и публичной политики. Проект «Повышение доступности правосудия для малоимущих групп населения Российской Федерации»);
12. Данилова В. А. Право на получение квалифицированной юридической помощи как гарантия реализации конституционных прав и свобод несовершеннолетних в Российской Федерации: на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.02 -Конституционное право; муниципальное право / В. А. Данилова; Рос. ун-т дружбы народов.- Москва, 2013;
13. Декарт Р. Правила для руководства ума. Сочинения в 2 т.: Пер. с лат. и франц. Т. 1/Сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова.— М.: Мысль, 1989;
14. Долгов И. М. Проблемы реализации права граждан на получение квалифицированной юридической помощи в административном процессе: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.14 – административное право; административный процесс / И. М.Долгов; - М., 2013;
15. Евгеньевой А. П., Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; — 3-е изд., стер. — М.: Рус. яз., 1985-1988. - Т. 2. К — О. — 1986;
16. Канке В.А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия. М., 2000;
17. Кашковский В. С. Юридическая помощь как правовая категория и социально-правовое явление: Вопросы теории и практики: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 - Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / В. С. Кашковский; Тамбов, 2009;
18. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) . – М. : Аванта +, 2001;
19. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований / Д. А. Керимов // - М.: Мысль, 1986;
20. Козюбра М.И. Понятие и структура методологии юридической науки // Методологические проблемы юридической науки: Сб. науч. тр. / АНУССР. Институт государства и права. – К., 1990;
21. Конева Н. С., Окулич И. П., Методологические аспекты современной науки конституционного права России. Проблемы права № 4 (42) / 2013;
22. Коровина О. С. Феноменологический метод в структуре методологии отечественного правоведения: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 - Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве /О. С. Коровина; Науч. рук. А. Н. Бабенко. - Челябинск, 2007;
23. Красногорова А.С. Доступная юридическая помощь по гражданским делам: Монография. — М.: ИНФРА-М, 2012;
24. Краснов И. В. Конституционное право на квалифицированную юридическую помощь и его обеспечение в Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Краснов И.В. - Пенза, 2003;
25. Лукич Р., [Методология права](#) / Пер. с сербскохорв. В. М. Кулистикова. — М.: «Прогресс», 1981;

26. Малахов В.П. Многообразие методологий современной теории государство и права: историческая методология // История государства и права, 2009, № 20;
27. Манафов А.Г. Конституционное право граждан на квалифицированную юридическую помощь в Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Манафов А.Г. - М., 2002;
28. Миронов А. Л., Реализация конституционного права человека и гражданина на получение квалифицированной юридической помощи при осуществлении правосудия специальности 12.00.02 - конституционное право, муниципальное право; Автореферат. диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, - Москва - 2009;
29. Мухудинова Н.Р., Обеспечение конституционного права каждого на получение квалифицированной юридической помощи в российском уголовном процессе Специальность: 12.00.09 Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность кандидат юридических наук. - Саранск. - 2005;
30. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. - М.: Либроком, 2010.;
31. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз., // 2-е изд., испр. и доп. 1994;
32. Павлов И.П. Лекции по физиологии. - М., 1952;
33. Пилюгина Н. С. Антропологический метод познания права: Теоретико-правовой анализ: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 - Теория права и государства; История учений о праве и государстве /Н. С. Пилюгина; Науч. рук. В. В. Момотов. - Краснодар, 2009;
34. Полуяктова Н.Л. Реализация конституционного права на квалифицированную юридическую помощь как основное содержание деятельности нотариата Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Полуяктова Н.Л. - М., 2004;
35. Поннер К., *The Logic of Scientific Discovery*. - London and New York: Hutchinson, 1959.;
36. Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології / / Проблеми філософії права. — К.; Чернівці, 2003. — Т. 1;
37. Рузавин Г.И. Методология научного исследования: Учеб. пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999;
38. Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура). - М. : Юрид. лит.,1980;
39. Шишкин, В. В. Синергетический подход в теории права :Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 - Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве /В. В. Шишкин; Науч. рук. В. М. Баранов. - Нижний Новгород, 2007;
40. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Из-во Гуманитарного Университета, 2001.